

Fiyat Davranışı, Sermayenin Modeli ve İslam Ekonomisi

Toseef Azid*, Mehmet Asutay+, Muhammed Junaid Khawaja^δ Price Behaviour, Vintage Capital and Islamic Economy, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 1 (1), 52-68, 2008.

Çeviren

Yrd. Doç. Dr. Cengizhan YILDIRIM

Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü
yildirim_c@ibu.edu.tr

Özet

Amaç: Farklı üretim etkinlik seviyelerini gösteren ve aynı anda ortaya çıkan bir dizi teknik ile karşılaştığı zaman İslam hukukuna bağlı firmaların davranışını analiz etmek.

Plan/metodoloji/yaklaşım: Bu teorik çalışma ilk defa Prof. W. Leontief ve P. N. Mathur tarafından geliştirilen tekniklerin tabakaları modelinin geliştirilmiş haline dayalıdır. Ayrıca çalışma, İslami politik ekonominin iktisadi yapısının etik-moral şartları altında, teknolojik eskime kavramı dahilinde yeni tekniklerin kullanılmasının etkisi ortaya koymaktadır.

Bulgular: Bu çalışma, teknoloji eskime nedeniyle kaynakların israfını, İslami bir sistemin gelecek neslin maliyetleri göz önüne alındığında buna izin vermediğini ve bu durumun en nihayetinde sosyal refahı azalttığını göstermektedir.

Araştırmanın sınırları/çıkarımları: Hem marjinal hem de dinamik girdi-çıkıtı tablosu bu çerçeve temelinde ifade edilebilir ve sosyo-ekonomik politikaları net biçimde ifade etme.

Özgün değer: Bu çalışma araştırmacılar, politika yapıcılar ve sosyal bilimciler için sosyal refahın artırılması noktasında faydalıdır.

Anahtar sözcükler: Teknolojik eskime, İslam, Sosyal politika, İktisat teorisi

Makale tipi: Kavramsal makale

---

* Bahauddin Zakariya Üniversitesi, Multan, Pakistan ve Markfield Yüksek Eğitim Enstitüsü, Markfield, İngiltere

+ Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Okulu, Durham Üniversitesi, Durham, İngiltere

^δ BAE Üniversitesi, Al-Ain, Birleşik Arap Emirlikleri

GİRİŞ

Teknik bakımdan ilerleyen bir ekonomi, mutlaka yeni sermaye araçlarındaki gelişen uzmanlık bilgisinin [know how] bir kısmını da düzenleyecektir. Farklı model ekipman farklı etkinlik [seviyelerini] gösterecek ve belki de aynı birim çıktığı üretmek için farklı miktarda girdi, emek ve sermaye stoku gerektirecektir. Yeni [model]²⁸ bir ekipmana göre daha düşük verime yol açsa da farklı modelde sabit sermaye ekipmanları aynı metayı üretmek için aynı anda üretime devam edebilir. Eski ekipman kullanılmaya devam edecektir; ancak üretilen ticari malın toplam talebini karşılamak için daha yeni modelde ekipman alacak sermaye biriktirilinceye kadar. Giriş çıkışın serbest olduğu rekabetçi bir endüstride, yenilikçiler daha etkin olan yeni tekniklerle üretim birimleri kurabilir. Eğer talep aynı hızda ve oranda artmazsa yenilikçiler malın fiyatını düşürebilir. Bu durum sırasıyla en az etkin olan üretim birimlerinin gerekli miktarda piyasadan çekilmesine neden olacaktır. Ancak bir tekel piyasasında, üreticilerin yeni tekniklerle piyasanın tanışmasını bilerek erteleme eski sermaye araçlarının olması gerekenden daha fazla daha süre üretimde kalmasıyla sonuçlanır.²⁹

Böyle bir çevrede bir birim çıktı için maliyetini karşılamayan bu [eski] modeller, fiziksel durumlarına bakılmaksızın piyasadan çekilecektir. Bu [eski] modellerin fırsat maliyeti sıfırdır. Bu ekipmanların değeri, hurda değerine kadar düşecektir. Teknolojik eskime³⁰ olarak bilinen durum budur. Geleneksel ekonomilerde, girişimci [ancak] kendi işletme maliyetini karşılayan bu modelleri kullanmamaya mecbur edilir; böyle iş çevrelerinde iktisaden teknolojik eskime yaygın bir fenomendir. Yeni modelin, eski model ile aynı miktar üretim faktörü kullanmadığı gözlemlenmektedir. Bu durum işsizlik sorununa ve kaynakların ve kapasitenin eksik kullanımına yol açmaktadır (Mathur, 1990, 1977, 1989).

Böyle bir durum sosyal/moral/etik açılarından kabul edilemez; çünkü sadece şimdiki nesil değil gelecek nesiller için de kayıptır. Devletler için ekonominin aktüel sosyal maliyetini tahmin etmek gerekli ve yeterli bir durum olmaktadır. Ancak, geleneksel ekonominin³¹ rasyonalite varsayımı, fayda ve kar maksimizasyonu dışında alternatif bir amaç edinmez. Bu durum alternatif bir sistemi gerekli kılar.

Alternatif bir sistem olarak İslam ekonomisi teorisi, seküler bir ekonomiye göre farklı varsayımlar üzerine kuruludur. İslam ekonomisinin rehberi, İslam'ın iki ana epistemolojik kaynağı olan Kuran ve Sünnettir. İslam, israftan ve üretim faktörlerinin sömürsünden yana değildir. Hiç kimse

---

²⁸ Ç.N: Bu çeviride orijinal metinde olmayan; ancak mananın tam olarak verilmesi için gerekli olan ifadeler köşeli parantez içinde verilmiştir.

²⁹ Bu konuda daha detaylı çalışma için bakınız: Mathur (1977, 1989, 1990), Azid vd. (2002) ve Azid ve Chaudhry (2003).

³⁰ Ç.N: *Economic obsolescence* ifadesi “teknolojik eskime” olarak çevrilmiştir.

³¹ Ç.N: Geleneksel ekonomi ile İslami şartlara dayanmayan seküler ekonomiler kastedilmektedir.

İslami literatürde israfın ve kaynak sömürüsünün ciddi şekilde tartışıldığı bir kaynak bulamaz. Ancak literatürde konuyu an hatlarıyla tartışan bazı girişimler görülebilir (Azid, 2001; Azid ve Chaudhry, 2003). Bu problemin çözümü için İslam, etik/moral/sosyal temelleri olan bir alternatif sunmaktadır. Bu sistemde tercih sırası farklı olduğundan etkinlik her zaman eşitlik anlamına gelmez. Etik-moral ve sosyal değerler iktisadi değerlere [seküler iktisadi amaçlara] göre daha çok tercih edilir.

1. Sermayenin Modeli³²

Sermayenin modeli yaklaşımı genellikle, teknikler spektrumu veya bir endüstride aynı zamanda var olan farklı modeller ile farklı üretim teknikleri olarak tanımlanır. Böyle bir ekonomide sabit sermayenin alternatif maliyeti, bir kere kurulduktan sonra, sifıra eşittir. Bu bakış açısına göre sabit sermaye, parçalara ayrılan sonra birleştirilen [basit] bir yap-boz oyuncak [meccano] değildir. Bu yaklaşımda, kurulumundan sonra sabit sermayenin değerini hesaplamak için bir metodoloji tasarlama veya geliştirilme söz konusu değildir. Böyle bir bakış açısı ancak işleyen bir sermaye için söz konusudur; çünkü bir üretim sürecinden diğerine kolayca transfer edilebilir. Bu resimde en az etkin teknik (en eski modelin tekniği), ürünün fiyatını belirler. Bu fiyat, en az etkin teknik ile üretilen her bir çıktı için kullanılan değişken maliyetlere eklenen mark-up fiyattan oluşmaktadır. Oysa en yeni teknik (en iyi ve en son model) en yüksek sahte rant benzeri bir kazançta yol açmaktadır. Bu sistemde imalat [sanayi] mallarının fiyatının Hicks'çi sabit fiyat sistemiyle belirlendiğini not edelim. Bu dünyada bir teknik, ancak ürünün fiyatı, ortalama değişken maliyetleri aşağı düşmediği sürece hayatta kalacaktır, aksi durumda artık kullanılmaz. Bu tekniği kullanmaya devam eden firmalar ya gönüllü olarak sektörden ayrılacak ya da iflasla karşı karşıya kalacaktır.

Gerçek dünyada, özel bir modelin tekniği, her biri farklı üretim etkinliği seviyesinde olan diğer tekniklerle aynı anda var olmaktadır. Her bir “en son” teknik, önekilere göre daha etkindir. Farklı etkinliğe sahip modeller arasında “en iyi”, “ortalama” ve “marjinal teknikler” sırasıyla; en yüksek, ortalama ve sıfır sahte rant benzeri elde eder. Marjinal teknikler teknolojik eskimenin sınırındadır. Sahte rant benzeri, ürününün piyasa fiyatı (ortalama gelir) ile onun ortalama değişken maliyeti arasında farklılıktır. Değişken ekonomik ortamlarda bugünün en iyi uygulama tekniği yarının tekniğinin ortalamasıdır ve bugünün ortalaması yarının marjinalidir. Sonuç olarak, tekniklerin tabakalarının gerçekliği bir ekonominin endüstriyel yapısını belirler (Mathur, 1990, 1977, 1989; Azid, 1993).

---

³² Ç.N: *Vintage* kelimesi, bağ bozumu zamanı, yaş, devir gibi anlamlara gelse de, bu çeviri de kelimeye zamanı ifade edecek “model” manası verilmektedir. *Vintage capital* ifadesinin karşılığı da *sermayenin modeli* olarak çevrilmiştir. Sermayenin modeli kavramıyla, üretim ekipmanlarını yaşı ve teknolojik seviyesi kastedilmektedir.

1.1 Model

Bu bölüm Mathur (1990, 1977) modelinin özetidir.

Böylece teknolojik değişme durumunda aynı anda işleyen ve var olan farklı model teknoloji spektrumların olmasını bekleriz. Teknolojiyi j 'inci malın üretimi için k 'inci kapasite modeli [vintage capacity] ile ilişkili olarak tanımladığımızda;

- $C(k_j)$ kapasite; $A(k_j)$ ve $S(k_j)$ girdi ve her birim kapasite için işleyen stok; ve
- $l(k_j)$ emek katsayısıdır.

$$C(k_j) = P_j - wl(k_j) - PA(k_j) - rPS(k_j)$$

denklemini her üretim birimi için üretim maliyeti karşılandıktan sonraki fazlalık olsun. Bu fazlalığı “artık” olarak isimlendirelim. Üretim tekniğine veya modeline bakılmaksızın fiyat (P), ücret (w) ve faiz oranı (r) bütün birimler için aynı olduğu varsayılabilirken, “artık”ın her biri için farklı olduğu not edilmelidir. Her ayrı üretim faaliyetinin bağlı olduğu bu artığın değerindedir. Yatırım, yeni teknolojiyle ilgili ekipman tarafından üstlenilirken, beklenen artığın sadece faizi, yıpranma payı, risk primini vs. karşılaması yetmez, girişimcilerin kar beklentilerini karşılayacak kadar da büyük olmalıdır. Bu artığın, teçhizatın fiziksel ömrü boyunca sanki hiç teknolojik ilerleme ve eskimiş teknikler olmayacakmış gibi her yıl sabit olacağı düşüncesinin yanlış olduğu göz önünde tutulmalıdır. Günümüzün teknolojisi hızlı gelişen dünyasında artığın değeri süreç içinde azalır. Girişimciler yatırım kararı verirken bu durumu göz önüne almalıdır.

Bununla beraber, sabit sermaye teçhizatı kurulduktan sonra artık iktisaden onunla üretim faydalı olmadığı zaman, sabit sermayenin hasılatı onun hurda değeri kadar olur; yani fırsat maliyeti neredeyse sıfırdır. Bu yüzden üretime devam edilip edilmeyeceği kararı verilirken üretim biriminin, üretime devam etmekle sabit sermaye üzerinden herhangi bir getiri elde edip etmediğine bakmayacaktır. Üretim birimi, temel üretim maliyetini karşıladığı sürece üretime devam etmelidir. Başka bir ifadeyle bir birim, üretime artık [redidual] negatif olmayana kadar devam edecektir.

$\bar{A}$, $\bar{S}$ ve $\bar{L}$ sırasıyla girdi çıktı ve sermaye katsayısı matrisleri ve işçi vektörü olsun ve her metanın (artıkları sıfırdır) marjinal birimlerinin teknolojisini temsil etsin. Bunun için şuna sahip olmalıyız:

$$P = P\bar{A} + w\bar{L} + rP\bar{S}$$

Buradan veri ücret ve faiz düzeyinde fiyat şu şekilde olur:

$$P = w\bar{L}(I - \bar{A} - r\bar{S})^{-1}$$

Marjinal tekniklerle üretim yapan birimlerin çıktısına $\bar{X}$ diyelim. O zaman nihai kullanım için mevcut net çıktı $P(I - \bar{A})\bar{X}$ olur. Bu denklemde, $rP\bar{S}\bar{X}$ faiz ödemelerini ve $P(I - \bar{A} - r\bar{S})\bar{X}/\bar{L}\bar{X}$ marjinal teknikler ile üretim yapan

birimin toplam ücret faturalarını temsil eder. Böylece, veri faiz oranı göz önüne alındığında, marjinal teknoloji bir ekonomideki hem fiyat yapısını hem de reel ücretleri belirler. Benzer şekilde veri reel ücret oranı göz önüne alındığında, marjinal teknoloji fiyat yapısını ve faiz oranını da belirleyecektir. Bir dereceye kadar esneklik söz konusudur: gerek ücret oranı gerekse de faiz oranı bağımsız olarak belirlenebilir.

Fiyat; ara malların maliyeti, ücretler ve işleyen sermayenin faizine tam olarak denk olsaydı her bir metanın sadece bir tane üretim tekniği olurdu. Aksi durumda, daha az etkin olan bir teknik, kullanılabilir olurdu. İşte bu teknik marjinal bir teknik olurdu. Böylelikle, her bir meta için marjinal üretim tekniklerini elde etmiş ve her bir ticari malın fiyatını temel üretim maliyetine eşitlemiş oluruz. Şu halde, n tane mala karşılık gelecek N tane denklem elde ederiz. Bu denklemde bilinmeyenler, $n - 1$ göreceli fiyatlar, ücret oranı ve işleyen sermayedeki faiz oranıdır. Bunlar, aynı anda ekonominin fiyat yapısını belirler.

Marjinal teknoloji kendi başına şöyle tanımlanır: ekonomideki toplam tasarruflar toplam yatırımlara ve diğer otonom talebe eşittir. Kısa dönemdeki talep artışları gittikçe daha az etkin teknolojileri üretime dâhil eder, sonuç olarak da ekonomideki istihdamı artırır. Bu teknik ancak reel ücretler ve/veya faiz oranları düştüğü takdirde iktisadi açıdan var olabilecektir. Bu durum da tüm üretim birimlerinin artıklarını yükseltecektir. Geçici artık gelirden kaynaklanan tasarruf oranının ücret ya da faiz gelirlerinden elde edilen tasarruf oranından yüksek olması muhtemeldir. İşleyen tüm birimlere ait gelirlerin bu şekilde yeniden dağıtımının yapılması, haliyle toplam tasarrufları artıracaktır. Ayrıca, üretim arttığı için kişilerin gelirleri de artacak, bu da bu kişileri belli ölçüde tasarrufa yönlendirecektir. Sonuç olarak, üretime her seferinde daha fazla marjinal tekniğin sokulması ekonomideki toplam tasarrufları artıracaktır. Tersisi durum da aynı şey söz konusudur: gittikçe daha marjinal firmaların üretimden çekilmesi ekonomideki toplam tasarrufları azaltacaktır. İşletmeye açılması gereken üretim birimlerinin sayısı, üretime dahil olan, birbiriyle iş birliği içersindeki faktörlerin tasarruflarına bağlı olacaktır ve bu sayı ekonomideki yatırım ve otonom talebe denk olacaktır.

1.2 Sabit Fiyat Sistemindeki Esnek Fiyat Sistemi

Bir ticari malın arz ve talep eşitliğinin o malın fiyatındaki değişmelerle sağlanmasını Hicks (1965) “esnek fiyatlı mal” olarak ifade etmiştir. Hem Marshall’ın kısmi denge hem de Walras’çı genel denge analizleri, her bir malın fiyatları esnek mal gibi davrandığı ekonomilerle baş etmek durumunda kalmıştır. Diğer taraftan, fiyatları sabit olan mallarda arz ve talep dengesi fiyat esnekliğinden değil, çıktı ve stok yönetiminden kaynaklanmaktadır. Bu, talepteki daralmanın olduğu modern imalat sanayinde gösterilebilir. Modern imalat sanayisinde talepteki daralma çıktı ve istihdam azalışı ile karşılanırken; talepteki artış fiyat artışlarından çok, kısa dönem kapasiteyi aşan uzamış sipariş defterleriyle karşılanır.

Bununla beraber, yeni bir mal ithal edilmeye başlandığında veya teknoloji değişme sonucu bir malın üretiminin maliyetini önemli ölçüde düştüğü durumda, mallar fiyatları esnek olan mallar gibi davranır. Geniş çaplı üretimin üretim maliyeti ve fiyat arasındaki farktan kaynaklanan artışı fazlaştırmaması, aynı anda kapasite artışına neden olur. Bu ve diğer kaynaklardan dolayı artan sermaye yatırımlarının çıktığı artırması, fiyatların düşmesine neden olur. Fiyatların üretim maliyetleri seviyesine düşmesiyle malların esnek fiyatları, kendiliğinden sabit fiyata dönüşür. İlave kapasitenin yol açtığı çıktı artışı, fiyatları düşürmez; fakat farklı üreticiler arasındaki oranı azaltır. Böylece fiyat düşüşü engellenebilir. Kişilerden bağımsız şekilde bu tayinlamanın nasıl olduğunu anlamak zorundayız (Mathur, 1990, 1977, 1989; Azid, 1993).

2. Bir İslam ekonomisi taslağı ve bağlamı

Evrenselliğinden ötürü İslam, insanın esenliğine daha çok önem verir. Bu bakış açısıyla beraber, İslami sistem iyi bir bireysel ve toplumsal yaşam için 5 temel unsur önerir: din, yaşam, akıl, nesil [offspring] ve refah. Bir de şunu akılda tutmakta fayda var: İslami sistemde normatif yanlar, bir insanın ekonomik hayatının pozitif yanlarını tamamlar.

Bu bölüm, farklı sektörleri olan İslami bir ekonominin içinde farklı etkinlik seviyelerinde aynı anda farklı sermaye modelleri olduğunda davranışların nasıl olacağını tartışmaktadır. Bu bağlamda, periferi bir İslami sistemde teknolojinin eskimesini ve teknoloji seçimini tartışmak gereklidir. Totolojik/pedagojik ilerleme için [bu konuda araştırma yapmak isteyen] birisi [konuyu daha iyi anlamak için] sadece faizsiz bir ekonomi varsaymak yerine İslami emirlerin tamamını göz önünde bulundurmaya durumundadır. İslam ekonomisi, kavramlarıyla ve fonksiyonlarıyla bütün bir ekonomik sistemdir ve çağdaş ekonomi ve finans normlarının birçoğunu reddeder. Hiç şüphe yok ki, insan çabası bütün İslami sistemlerde önceliğe sahipken maalesef var olan literatürün birçoğu sermayenin davranışı ve yapısını tartışmakta, emeğe gereken önemi vermemekte ve sonuç olarak emeğin farklı boyutlarını görememektedir. Bununla beraber, bazı temel varsayımlar bazı çalışmalarda formüle edilmeye çalışılmıştır.

İslam ekonomisi faizsiz sistem üzerine kuruludur ve zekat, ticari servetlerin maliyetlerinin önemli bir bileşeni olarak, İslam ekonomisinin temel bir unsurudur. Böyle bir sistemde, ekonomi kamu, özel ve gönüllü [voluntary] olmak üzere üç kısma ayrılır (gönüllü sektörü ekonominin zorunlu bir parçasıdır; çünkü her bir sahib-i nisab veya refahı kesin belli bir sınırı aşan herkes zekatı ödemek zorundadır). Tam istihdam açısından, [bütün fertlerin] istihdamın[ın] temini farz-ı kifayedir. Bu temin, toplum tarafından ya da devlet tarafından sağlanabilir. İslam ekonomisinde beş temel unsura zarar vermedikçe malların fiyatlarına müdahale edilemez, aksi taktirde denetimli veya yönetimli fiyatlar hüküm sürecektir. Enflasyon ve işsizlik arasındaki değişim ilişkisi bakımından bu iki değişkenden hangisi felah ve refah bakımından önemliyse o dikkate alınacaktır. Böyle bir sistemde kaynakların

israfi iyi karşılanmaz ve hiçbir iktisadi aktörün [bir başkasını] sömürmesine izin verilmez.

Bu temel prensipler ve temel varsayımlardan sonra izleyen bölümlerde teknolojik eskime ve teknoloji seçimi kavramları İslami bakış açısına göre tanımlanmıştır.

2.1 Teknolojik Eskime

İslami sistemin normları, şu an geçerli olan geleneksel ekonomik sistemden tamamen farklıdır. Hiç şüphe yok ki, kar ve fayda kavramları, bu [İslami] sistemin de amaçlarıdır; ancak özel anlamları ve temel savları bu sisteme [İslam'a] hastır, örneğin dini-moral temelli etik sınırlamalar iktisadi sınırlamalar kadar önemlidir. Toplumun *felahı*, selameti ve esenliği, etkinliğe tercih edilebilir. Kaynak tahsisi kendi alanına sahiptir. Fırsat maliyeti kavramı, farklı bir anlamda tanımlanmıştır. Bu kavram, bir malı sahip olmaktan çok bu malın tipi ve doğasıyla ilişkilendirilmiştir. Örneğin, zorunlu malların fırsat maliyeti lüks malların fırsat maliyetinden daha düşüktür (Amin ve Yusuf, 2003). Geleneksel ekonominin tüketim teorisi, dağıtım teorisi ve üretim teorisi gibi bütün temel teorileri, bu yapıdan oldukça farklıdır. “Zarar vermeme” ve *maslahat [maslalah]*³³ bu sistemin temel prensibidir. “Zarar vermeme” prensibi şunu gerektirir: bilerek veya bilmeyerek kendisine, başka bir kişiye veya topluma zarar verici davranışlardan kaçınmak. Diğer taraftan maslahat prensibi, şunu talep eder: bir kişinin çıkarının bir başkasının zararına olduğunda daha büyük çıkar, küçüğüne tercih edilmelidir. Kayıp ve zarar söz konusu olduğunda ise tersi geçerlidir; daha küçük zarar, büyük zarara tercih edilecektir. Maslahat daha büyük çıkarın güvencesidir (Bashar, 1997).

Daha da ötesi, İslam'a göre bireylerin ve toplumun çıkarları birbirinden bağımsızdır. Bireylerin ve toplumun çıkarlarının senkronizasyonu, temel bir gerekliliktir. Bununla beraber, maslahat ruhu, toplumun çıkarını bireyin çıkarına tercih eder. Daha önemli bir başka boyut, dini yaşam ve madde dünyasının tamamlayıcılığı üzerine kuruludur. Bütün iktisadi aktörlerin maddi istekleri, dini yaşamdan bağımsız değildir. Bütün iktisadi ajanların faydasına etki eden bütün değişkenler, maddi olduğu kadar dini olan iki tür değişkendir.

İslam'a göre toplumun bütün fertleri, diğerlerinin esenliğinden sorumludur. İslam, ekonomide veya toplumda statüsü ne olursa olsun bütün bireylerden vicdanlı olmak, dürüstlük, eminlik, doğruluk gibi davranışları bekler. Herkesin toplumsal, moral ve etik bir sorumluluğu vardır. Seküler sistemlerde her bir ekonomik ajanın davranışlarına her şeyin üstünde bir amaç kazandırmak için yoğun bir istek vardır; ancak bu durum İslam'da zaten vardır.

---

³³ Maslahat [*Maslalah*], literal manada fayda [benefit] anlamına gelir. Teknik olarak bu kelime Şeriatın beş temel amacının herhangi bir tanesini korumak için herhangi bir fiili ifade eder. Şöyle ki, imanın, yaşamın, neslin, mülkiyetin ve hikmetin korunmasıdır.

İslami açıdan etkinlik ve kalkınma kavramlarının farklı değerlere [etos] dayalı olduğunu belirtmekte fayda var. Etkinlik sadece maddi ölçükle değil, moral, etik, dini ve gerçek [virtual] kalkınma yan amaçlarıyla ölçülür. Sonrakiler, Tanrı'ya hizmet ve insan olmanın kutsiyetiyle ilgilidir. Kutsallığa, insanlığa hizmetle ulaşılır (Kuran ve Sünnet ışığında). Örneğin hayırseverlik, dürüstlük, emin olma, yardımlaşma ve özellikle zor durumda olan başkalarını önemseme aracılığıyla. Etkinlik varsayımının anlamı, ahlaksızlık, israf, pıntılık gibi kelimenin zıt anlamlarıyla daha iyi anlaşılabilir. Kaynakların israfına yol açan bütün ekonomik süreçler etkin sayılmamalıdır.

Firmanın amacı yukarıdaki senaryoya göre karını maksimize etmek değildir. Gerçek manada firmanın amaçlarının dört bileşeni vardır: makul kâra ilave olarak makul ücret, makul fiyata ilave olarak refah (Choudhury, 1989). Ancak İslam'ın kendine has etik, sosyolojik ve kültürel çatısı olması, piyasa davranışları analizinde tamamen farklı aksiyomlara yol açar. Bu öncüller geleneksel ekonominin aksiyomlarına değil, neoklasik iktisadın rasyonelliğinden farklı olarak daha çok İslami bir rasyonelliğe bağlıdır.

Özellikle, İslam'ın özel mülkiyete özel bir yaklaşımı vardır. İslam özel mülkiyet hakkını dışlamaz. İslami içtihatlarla göre özel mülkiyet ve özel girişim Müslüman toplumun temel kurumlarıdır. Yine de özel mülkiyet hakkı sınırsız değildir; özel mülkiyet vekalet kavramıyla beraberdir. Bu nedenle özel mülkiyetin bir sömürü düzeni haline gelmesini engeller. Aynı mantık fiziksel ve finansal sermayenin teknolojik eskimesi için de doğrudur. Zarqa (2003) yukarıdaki fenomeni şöyle açıklar:

İsrafı ve savurganlığı yasaklamak İslami bakış açısını sürdürmektir. Bu durum, Şeriatın beş ana amacından birisidir refahın (al ma'al) güvence altına alınması amacıyla da tutarlıdır.

Özel mülkiyet durumunu ve [teknolojik] eskime açısından İslami öğretisi, Kuran ayetlerinden ve Peygamberin sözlerinden elde edilebilir.³⁴

---

³⁴ Kuranın şu ayetlerinde görüldüğü gibi Allah israfçılar sevmez: “Olgunlaştığında onların meyvelerinden yiyin ve [yoksullara] mahsulün toplandığı gün haklarını verin. Ve [Allah'ın nimetlerini] israf etmeyin: kuşkusuz O müsrifleri sevmez” (6: 141) ve “yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri asla sevmez” (7: 31). İlahi yol gösterici özel mülkiyet ile ilgili ayette şöyle belirtir: “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir”. (4: 29). Peygamber kaynakların israf edilmemesi, mülkiyet ve refah konularında şöyle der: “malınızı kendinizde tutun ve israf etmeyin” (Buhari); “Allah gereksiz konuşmayı, ısrarlı soruyu ve zenginliğin israf edilmesini sevmez” (Buhari); Allah'ın peygamberi, (suistimale dayalı) bir tehlike durumu hariç Müslümanın parasının değerini düşürmeyi yasaklamıştır” (Buhari). Son olarak Khan (1992) Peygamberin sünnetinde teknolojik eskimenin şu şekilde olduğunu belirtir: “Mübarek Peygamber (SAV) insanları ölü tarlaları canlandırmaya davet etti. Tarım sektörünün geliştirilmesi için bir yer organize etti. Ölü bir hayvanın bile derisinin israf edilmesinden hoşlanmadı. Parmakları yalamak da dâhil kaynakların yoğun ve etkin kullanılmasını istedi. Bütün bu olanaklar Allah'ın bir armağanıdır ve çok dikkatli kullanılmalıdır. O, yüksek katma değerli endüstrilere, etkinliğe ve istihdama önem vermiştir.

Yukarıdaki bakış açısı normal şartlar altında şu şekilde sonuçlandırılabilir: kaynakların teknolojik eskimesi diye bir konu İslam'da yoktur ve İslam'da taktir edilmez. Bu bakış açısına göre Tanrı'nın hediyesi olan metallerin israf edilmemesi bir moral değeri, görev ve sorumluluktur. Şu bir kanıttır ki, ticari sektörün ajanları, onlara Tanrı tarafından verilen rolü yerine getirmek zorundadır. Örneğin girişimci ve üreticiler, toplumun refahı ve genel huzuru için çalışmak gibi. Bu şu anlama gelir: kar etmekten çok topluma hizmet, ticaret sektörünün tamamlayıcı görevidir. al-Sadr (1968), İslam'ın, kaynakları israf etmeye, lükse, bencillığe ve eğlencenin ve biriktirmenin insanın gözünü kör etmesine izin vermediğini eklemiştir. Eğer bir kişi bunları yaparsa bencil, kendi çıkarını düşünen, pinti ve basiretsizdir. Mannan'a göre (1992a) eğer ucuz işgücüne dayalı ise sürdürülebilir kalkınma ile ilgili herhangi bir konu, çevre sorunlarıyla ilişkili konular ve teknoloji transferi [bile] kabul edilemez konulardır. Hatta kâra bir limit getirilmesi gerektiğini bile savunmuştur. Methally (1992), kârın makul seviyede olması gerektiği görüşündedir. Ancak, analizlerine göre İslami firmalar, İslam ekonomisinde yer alan kesin etik ve moral değerlere uydukları için seküler firmalardan daha fazla kar elde eder. Birim üretimin maliyeti düşerken firmanın etkinliği artacaktır. Daha ileri analizlerinde, iyi davranışları nedeniyle İslami firmaların benzer maliyet yapısındaki seküler firmalara daha fazla çıktı üreteceğini ve daha fazla taleple karşılaşacağını eklemiştir (Metwally, 1992). Siddiqui (1994), kesin İslami emirlerin geleneksel ekonominin temel varsayımı olan ekonomik rasyonelliğe tercih edileceğini tartışmıştır. Onun bakış açısına göre Müslüman girişimciler, maksimum kar yerine tatmin edici kar peşinde koşmalıdır.

Sermayenin modeli sistemi de, yukarıda belirtilen prensibi izleyecektir, örneğin yeni modelin ortaya çıkması eski modeli dışlamayacaktır. Müslüman Ümmet³⁵ şuna kesin inanır: Tanrı kaynakları insana hizmet için yaratmıştır. Tanrı'nın vekili olan insan sadece kaynakların kullanımı ve dağıtımından sorumludur. Tanrı insanlara dengeli ekonomik büyüme, tüketim ve birlikte üretim sürecinin başarısı için kaynakları israf etmemeleri konusunda kesin emir verir.

İslam ekonomisindeki maliyet fikri toplam maliyet fikrine dayalıdır. Şöyle ki, bir Müslümana göre salt ekonomik ve ekonomik olmayan maliyet bileşenleri, ahrette karşı karşıya kalacağı ceza fikriyle; ya da, (bu dünyada sefahat içerisinde yaşadıkdan sonra) öteki dünya fikriyle ilişkilendirilebilir; ya da, bu bileşenler zekat veyahut sadaka olarak ifade edilebilir, ki bunlar İslam'ın temel inançlarıyla alakalıdır. İkincil ve yayılma etkileri bağlamında sosyal yardım maliyeti, paranın reel yatırımlar için sermaye olarak kullanılmasını azaltır ve kar oranını azaltırken ekonominin büyümesini sağlar. Amin ve Yusuf'un (2003) tartıştıkları gibi fırsat maliyeti bir malın doğasıyla ve bir de maslahat ile zarar vermeme prensipleriyle ilgilidir. Bununla beraber, fayda maliyet savı teknolojik eskime lehine değildir.

---

³⁵ Ümmet, inananlar topluluğu anlamına gelir.

Üretim faktörlerinin israfına izin verilmemiştir. Tüketim israfı, sermaye tüketimi ve karşılanmamış sermaye maliyeti söz konusu olduğunda fayda negatif olabilir. Bunlar, toplumun gelir olarak daha altında yer alan insanların karşı karşıya kaldıkları dinamik etkinsizliğin işaretidir.

İslam devleti seküler devlet gibi değildir, normatif yönleri ön olana çıkarır. Tanrı için zorunlu ve gönüllü harcamaların rolü bu açıdan çok önemlidir. Örneğin, zekat fonlarıyla oluşturulan sosyal yardım programları; gelir dağılımı, artan eğitim ve otonom talep vs. vasıtasıyla ikincil ve dışsal faydaları artırabilir. Yukarıda tartışılan bu bakış açısına göre fiyat yapısı, teknolojik eskime konusunda çok önemli bir işleve sahiptir. Ancak, İslami literatüre göre teknolojik eskime sistematik olarak tartışılmamıştır. Kaynakların israf edilmesinin yasaklanması literatürde tartışılmıştır; fakat tam olarak formüle edilmemiştir ve bir de ekonomik modelleri kurulmamıştır. Sistemin aktüel gereklilikleri ve talepleri şunlardır: İslami bir ekonomide yer alan, teknoloji eskimenin sınırında olan bu şirketlerin verimliliklerini değerlendirmede yardımcı olacak bir model geliştirilmelidir. Böyle bir model, teknolojisini eskimeye yüz tutmuş şirketlerin belli bir süre daha piyasada tutunmalarına imkân sağlayacaktır. Ayrıca bu model bir devlet politikası olarak ve halkında bilinçlendirilmesi yoluyla uygulanmalıdır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Müslümanlar sonuçları ne olursa olsun Allah'ın emirlerini yerine getirmekle yükümlüdür. Kursal rehberliğin öğrettiği gibi Allah, insanlardan hem bu dünyada hem de öteki dünyada başarılı olmalarını istemektedir. Bu yüzden bireyler tarafından izlenebilecek Allah'ın emirlerini içeren başka yolların olduğu kesindir. Bu ancak, yeterince araştırma ve Allah'ın insanlara problemleri çözmek için bahsettiği akli kullanmayla mümkündür.

2.2 Bilgi, Teknoloji ve Kalkınma

İslam'da bilgi edinme süreci ibadetle eş değer tutulmuştur. Ancak hikmet olmadan bilginin yıkıcı etkileri vardır. Hikmetli bilgi doğru bilgi olarak ifade edilmiştir, bu ve öteki dünyada insanoglu için hayırlı bir bilgidir, insanlığı dosdoğru yola götürür, Tanrı'nın yeğlediği ve kutsadığı yola.

Biraima'nın (1991) belirttiği gibi maymun iştahlı ve erdemli olmak üzere iki tip insan vardır. Maymun iştahlılar doğru bilgiye sahip değilken, erdemliler hayat hakkında Kuranda belirtilen doğru bilgiye sahiptir.³⁶ Bilgi Tanrı tarafından ikiye ayrılmıştır: doğruluğa dayalı ve yanlışlığa dayalı bilgi.³⁷ Aslında neyin doğru neyin yanlış olduğu Tanrı'nın emirlerinden anlaşılabilir³⁸. Sonuç olarak şurası açık ki Kurani hikmete göre, Tanrı'nın

---

³⁶ “Gerçek şu ki, Biz gerçeği bütün açıklığıyla ortaya koyan mesajlar indirdik; fakat yine de Allah [doğru yola gerçekten ulaştırılmak] isteyen kimseyi doğru yola erdirtir (Kuran, 24:46).

³⁷ Kuranda şöyle belirtilir: “Onların bu konuda hiçbir bilgileri olmadığından yalnızca zannın ardından giderler: ama zan, hiçbir zaman gerçeğin yerini tutmaz” (53: 28).

³⁸ “İşte onların erişebilecekleri bilgi budur. Şüphesiz ki senin Rabbin, evet O, yolundan sapanı daha iyi bilir; O, hidayette olanı da çok iyi bilir” (Kuran, 53: 30).

yol göstericiliğindeki doğruluğa dayalı bilgi ortaya konmuş ve “hikmetli bilgi” olarak ifade edilmiştir. Buna göre eğer bir kişi Tanrı tarafından açıklanan doğru yolu takip ederse hikmetli bilgiye erişmiş demektir.

Bilgi düzeyinin ilerlemesi ve yeni teknolojilerin ortaya çıkması İslam’da teşvik edilmiştir: yeni teknolojilerin ortaya konulmasında herhangi bir sınır dayatılmamıştır. Ancak alternatifler arasından seçilen faydanın iki türü ile ilgili olmalıdır: salt ekonomik fayda ve İslami tüketim ve yatırım davranışlarını belirleyen salt İslami inanç faktörlerinin dünyevi eşiti; nihayetinde salt ekonomik faydanın artırılmış hali. Optimum üretimle maliyetleri düşürmenin ve malların arzını artırmanın Şeriatın bir amacı olduğu akılda tutulmalıdır. Bu yüzden üretim ölçeği ve kapsamı İslami yasalar ışığında istenen özelliklerdir; fakat toplumda veya ekonomide herhangi bir sömürüye yol açmadan (Kahf, 1992).

Kaynakların, toplumun bütün üyelerine ulaşması, Tanrı’nın güvencesindedir. Üretim tekniği seçimi, özel malların üretimiyle ilişkili ekonomik ve teknik etkinliğin dar manasına hapsedilmemelidir (Mannan, 1992b). *Şükür* tutumu, kaynakların daha olgunlaşmadan ve yeterince gelişmeden tamamen tüketilmemesini ve kaynakların israf edilmemesini ima eder. Bunun yerine, kaynaklardan mümkün olduğunda fazla faydalanılmalıdır. Kuran israfı ve cimriliği kınar ve tüketimde ılımlı bir seviyeyi bize salık verir. Savurganlık kaynakların israfına neden olurken, cimrilik birilerinin bu mallardan mahrum olmasına neden olur. Teknolojik eskime ve teknolojik ilerleme nedeniyle eşyaların modası geçmişliği çoğu zaman savurganlığa neden olur. İslam ekonomisinde modası geçmişlik minimuma indirgenmek istenir. Bunu yerine eşyalar, ömürleri tükeninceye kadar kullanılmalıdır (Khan, 1992).

İslami bir sistemde, zekat kurumu ve malların iyi amel için harcanması da teknolojik eskimenin derecesini etkiler. Yatırımcının önemli bir vasfı olan ekonomik rasyonalite, ilk [eski] sermaye stokunu eritmek için onu motive edebilir ve böylece yatırım harcamalarına yer açabilir. Artan yatırımlar çarpan etkisiyle gelirin de artmasına neden olur. Böylece Zekat kurumunun varlığı ve Tanrı yolunda harcama, ilk sermaye stokunun sahiplerinin sermayeyi daha üretken alanlarda kullanmalarına neden olacaktır. Bu açıdan başka bir yön gözlemlenebilir. Örneğin arz ediciler mallarını seküler bir ekonomiden daha fazla satıyorlar; çünkü zekat ve Tanrı yolunda harcama, salt ekonomik faydaları artıracaktır. Bunun yanında İslami bir sistemde (bu sistemde ihtiyaçları karşılamak, yaşam kalitesini artırmak ve daha fazla sermaye malı için tasarruflar yatırımın reel formundadır) üretken kapasitenin zaman içinde artması yüksek derecede teşvik edilmiştir.

Zekâtın dışında *mudarebe* [*mudharaba*]/*şüreka* [*shirakah*] prensibi³⁹ de İslam ekonomisinde sermayedar ve işçi arasındaki ortaklığı artırıcı bir unsur olarak kullanılmıştır. Böyle bir ortaklıkta, şirketler arasındaki motivasyon

---

³⁹ *Mudharaba, Musharakah ve shirakah*, kar veya zarar açısından risk ortaklığına dayalı İslami finans modelinin parçalarıdır.

etkinliği yeni teknoloji kullanımını artırabilir ki, bu da X-etkinliğini artırır. Çok daha önemli bir başka yön sermaye fiyatının ödemesidir. Faiz oranının belirlenmesi konusunda, geleneksel ekonomi anlayışının tersine finansın bu türünde sermayenin fiyatı sabit değildir. Böyle bir durumda sermayenin fiyatının ödemesi firmanın etkinliğine bağlı olarak değişir. Eğer firma diğerlerine göre daha etkin ise hissedarlarına daha fazla ödeme yapar veya tam tersi. Böylece teknolojik eskime farklı bir yapıya bürünür. Benzer şekilde *mudarebe* ve *muşareke* [*musharakah*] uygulamalarında ücretler önceden sabit değildir ve kara bağlı olarak değişir. Benzer etki teknolojik eskime üzerinde görülür. Risk yönetimini azaltan bir unsur olarak bu, belirleyicilerden bir tanesidir. Siddiqi'ye göre (1992) ilahi rehberi izledikten sonra ekonomide israf minimuma iner, sosyal kazançlar maksimum olur.

Hiç şüphe yok ki İslami bir ekonomide bilginin artması büyüme stratejileri açısından gerekli bir durumdur ve yatırımları da artırır; ancak sosyal maliyeti azaltır. Aynı anda bu olumlu dışsallık çevre bilincini de artırır ve en sonunda yatırıma muhtaç alanlarda yeni yatırımları teşvik eder.

2.3 Fiyat Kontrolünün Meşruiyeti

Normal durum ve şart altında, İslam serbest piyasayı uygun bulur; piyasa sorunları eğitim ve ortak katılım ile giderilebilir. Bu durum hakkında bir hadis şöyledir:

[...] bir kişi Peygambere (SAV) geldi ve ondan piyasadaki fiyatları sabitlemesini istedi; fakat peygamber bunu kabul etmedi. Bir başka kişi geldi ve aynı istekte bulundu. Bunun üzerine Peygamber (SAV) “fiyatları Allah belirler, ben O’nunla adaletsizlik yüküyle karşılaşmak istemem” dedi.

Diğer taraftan Halife Ömer’in düşük fiyattan mal satılmasını kabul etmediği bir olayı İmam Malik şöyle belirtir: “Ömer bin Hattab pazarda kurutulmuş üzüm satan Harib bin Balta’ah’ın yanına gitti ve ona ya fiyatını yükseltmesini ya da pazardan ayrılmasını söyledi”⁴⁰

Yukarıda anlatılan bu iki hikaye iki görüşü temsil eder: bir tanesi serbest piyasa tarafındayken diğeri gözetimli bir piyasanın tarafındadır.

(1) İmam Şafi ve İmam ibn-i Hanbel’in takipçileri piyasada fiyat kontrolüne karşıdır. Onlara göre iki nedenden ötürü sosyal otorite fiyatları sabitleyemez: malların ucuz ya da pahalı olması ilahi adalet tarafından belirlenen bolluğa ya da kıtlığa bağlıdır. Eğer doğal bir nedenden ötürü fiyatlar yükselmişse, fiyat sabitlemesi satıcılara zarar verir.

(2) Maliki ve Hanefi mezhepleri tersi görüşü savunur. Fiyat kontrolü meşrudur ve her zaman mübadele yapan taraflar arasında adaletsizlik doğurmaz. Aksine, etkiliğin artmasına, maliyetlerin azalmasına ve firmaların daha fazla kar elde etmesine neden olabilir.

---

⁴⁰ Bu bölümün bir çok argümanı Bashar’ın (1997) taktir gören çalışmasına dayalıdır.

Gözetimli piyasa taraftarları şu kanıtı ileri sürer: Tabarani tarafından aktarılan bir hadis e göre “insanlar kıtlığa [famine] boğulduğunda Allah’ın Peygamberi bizim için fiyatları sabitledi”. Tahılın ithal edildiği ve kıtlık göz önüne alındığı durumu altında, Peygamber’in (SAV) fiyatlara müdahale etmeyi reddetmesi çok açık ve anlamlıdır. Diğer taraftan İbn-i Teymiye’nin (1976, p. 16) anlattığı *hisbe* [*hisbah*]⁴¹ kurumuna göre;

[...] eğer tüccarları razı olmadıkları fiyattan mal satmaya zorlarsa veya insanları Allah’ın helal kıldığı mallardan alıkoyarsa ve adaletsizliğe yol açarsa fiyat kontrolü caiz değildir. Diğer taraftan, insanlar arasında adaleti tesis etmek için gerekli olduğunda, tüccarlara mallarını piyasa fiyatından sattırmak söz konusu olduğunda veya insanları fırsatçılıktan korumak için fiyat kontrolleri sadece mubah değil, bir zorunluluktur.

Bu engin analiz ışığında, İbn-i Teymiye (1976, s. 37) *hisbe*’nin basit prensibini şöyle açıklar: “insanların ihtiyaçları adil fiyat kontrolü olmaksızın karşılanamıyorsa, o zaman adaleti tesis etmek için fiyat kontrolü insanların yararına olacak şekilde uygulanacaktır, ne çok ne az.

İmam Ebu Hanife’nin takipçileri, Malikiler gibi, fiyat kontrollerine ilişkin benzer görüşü savunur: insanları kesin çıkarıyorsa uygulanabilir. Hanefi görüşü *Hedaya*’da şu şekilde ifade edilir:

[...] Sultan insanlar için fiyatları sabitleme hakkına sahip değildir. (Çünkü) Peygamber (SAV) fiyatları Allah’ın belirlediğini söylemiştir ve bir de fiyatları belirleme hakkı satıcılarıdır... Yani İmam’a göre insanları refahı için gerekli olmadıkça müdahale edilmemelidir [...]

İddihar açısından, hâkim “iddiharcıları ihtiyaçlarından fazlasını genel fiyatlar üzerinden satmak için zorlayacaktır”. Kadı (hakim/idareci) bu hareketi yapmaması için kendisini uyarır. Eğer stokçu aynı suçu işlerse onu bu yanlış hareketten alı koymak ve kamuoyunu zarar görmekten kurtarmak için hapse atılır ve cezalandırılır. Eğer tüccar yüksek fiyatta ısrarcı olursa “kadı, insanların refahını korumak için başka seçim şansına sahip değildir. İsterse bilirkişiye danışabilir (*Hedaya*, Cilt 4, Babul Karahiyah).

İbn-i Habib şunu önermiştir:

[...] İmam büyük tüccarlar, büyük alıcılar ve diğer uzmanlar gibi bütün kesimlere fiyat müzakereleri için çağrıda bulunmalıdır. Onların görüşleri piyasada alım ve satımda hangi fiyatın geçerli olacağı konusunda değerlendirilmeli ve dikkate alınmalıdır. Satıcılar için makul ve sosyal açıdan zorlama olmaksızın kabul edilebilir ve fiyat konusunda anlaşma sağlanmalıdır. Her kim fiyat kontrolüne izin verirse bu yolu izlemelidir.

Üstüne çıkılmaması gereken bir tavan fiyat veya altına inilmemesi gereken bir taban fiyat olmalıdır. İmam Malik bu konuda şöyle der “bir piyasa danışmanı kasaplar için fiyatı sabitleyebilir; fakat kasaplar bu fiyata razı

---

⁴¹ Hisbe [*Hisbah*], piyasadaki düzenlenmiş kısımları ifade eder.

olmama durumunda piyasadan çekilme hakkına sahip olmalıdır” (İbn-i Teymiye, 1976, s. 26)

Hanefi mezhebinde önemli bir alim olan İbrahim-Beg (1939, s. 90) *ghabn* (bir malı fiyatının olması gereken fiyattan yüksek ya da düşük olması) analizini şöyle yapar: *ghabn* aşırı değersizleşme anlamına gelir ve çoğu zaman önemsizdir, bu durumda *ghabn* ihmal edilebilir. Ancak bazı durumlarda fahiş fiyat anlamına gelen ve önemli olan *ghabn* ile karşı karşıya kalırız. Bu ikisi arasındaki fark, malın değeri sorgulanarak açığa çıkarılabilir.

Sermayenin modeli, teknolojik eskime ile ilgilidir, taban fiyat uygulamasıyla alakalıdır. Eğer taban fiyat sabitlemezse yeni model, fiyat savaşlarıyla piyasadan çıkması için teknolojik eskimenin [zaten] sınırında olan eski modeli zorlayacaktır. *Ghabn*'a piyasada daha sık rastlanmasıyla kaynakların eksik kullanımına ve sonuç olarak teknolojik eskimeye neden olacaktır. Bashar (1997) böyle bir sonucu şöyle açıklar:

Piyasadaki rekabet bazen beklenenin aksine sonuçlara yol açar. Örneğin finansal avantaja sahip büyük üreticiler, piyasa fiyatından daha ucuza mal satarak küçük üreticilerle fiyata dayalı bir mücadeleye girişebilir. Satıcıların kar edemeyeceği şekilde piyasa fiyatının altında bir fiyat belirlemek küçük üreticilerin çıkarını koruyacaktır.

Böylece fiyat sabitleme, zorda kaldıkları zaman çalışanların, sermayedarın ve girişimcinin çıkarına hizmet edebilir. Aynı durum teknolojik eskime kavramı için de geçerli olacaktır.

Bu bakış açısına göre merkezi karar alıcıların fiyatları sabitlemesi gereklidir. Aksi takdirde teknolojik eskime kaynakları atıl hale getirebilir. Ancak, sosyal ve özel çıkarlar arasındaki uyumsuzluğun artması, fiyat müdahalesi için yeterli olduğu anlamına gelmez. Fıkıhçılara göre fiyat sabitlemenin meşru olabilmesi için serbest fiyatlamının kaçınılmaz biçimde insanlara zarar veriyor olması gereklidir.

Şeriatın öncelikli amacının [daha gerçekleşmeden] hasarı önlemek olduğu belirtilmelidir. Bununla beraber, herhangi bir nedenden dolayı bu hasar kaçınılmazsa *maslahat* ilkesi uygulanmalıdır. Piyasa fiyatının ne zaman meşru ne zaman gayri meşru olacağını gösteren zarar vermeme [no-injury] ilkesiyle başlayalım. Şeriat fiyatları meşru ve gayri meşru olmak üzere ikiye ayırır. Meşru fiyat ile piyasada İslami yasalara göre oluşmuş fiyatı kast ediyoruz. Örneğin, fiyatın hiçbir hile, sahtekarlık ve gizlemenin (gerekli bilgiyi vermemek ya da saklamak) olmadığı serbest piyasa oluşması. Meşru fiyatlar, oluşum sürecinde Şeriatın bütün yasal gerekliliklerini yerine getiren fiyatlardır. Bu fiyat bütünüyle ya da kısmen dürüst ve adil olabilir; çünkü dürüstlük ve adalet tamamen yasal unsurlar üzerine kurulu değildir; fakat meşruiyet öncelikle legal bir kavramdır.

Meşru fiyatlar açısından, fıkıhçılar şunu öngörmüşlerdir: şeriat ikili bir yapı içindedir. Bir taraftan fiyatların piyasada egemen olmasına izin verirken diğer taraftan adalet, doğruluk ve sosyal çıkarlarla çatıştıkları zaman serbest

fiyatları reddetmişlerdir. Rekabetçilik, yatırımdan vazgeçmenin bir maliyeti olmadığını ve herhangi bir batık maliyet içermediğini varsaydığından, firma sektöre girişinden ve eskiden geçerli olan fiyattaki sonradan yapılan indirimden ötürü herhangi bir gerçek ya da olası zarara uğramayacaktır. Şimdi asıl soru geliyor. Müslüman ülkelerdeki hükümetler, üzüntü ve nefrete yol açan fiyatları kabul etmeli midir? Bazen selektif fiyat kontrolü gereklidir. Kahf'a göre (1992) insanları veri fiyat düzeyinde satış yapmaya zorlamak, gayri meşru bir zorlamadır. Satıcılar, kârlarından vazgeçmeye zorlanmamalı; fakat diğer tarafa zarar vermeleri engellenmelidir. Fiyatları sabitlemede hükümet müdahalesi gereklidir. Kaynakların eksik kullanımı işsizliğin nedenidir (en basit olarak anti-sosyal bir politikadır) ve nihayetinde fakirliğe neden olur. Dolayısıyla, böyle bir durumda devletin fiyatları kontrol etme hakkı vardır.

Yukarıdaki tartışma fiyat kontrolü taraftarıdır. Sosyal kaybın olduğu durumda otorite sosyal faydayı sağlamak için piyasaya müdahale edebilir. Dolayısıyla, mevcut durumda devlet taban fiyat belirlemek ve kaynakların güvenliğini sağlamak için hakkı vardır ki, bunlar ekonomik bakımdan eski olarak değerlendirilmektedir. Her bir modelin input-output katsayısını tahmin etmek de hükümetlerin görevidir. Bu tahmin, politika yapımcıların teknolojik ve fiziksel olarak eskime seviyesini anlamak için politikalar geliştirmelerine yardımcı olacaktır.

2.4 Müslüman ülkelerin şimdiki durumu

Şu konu belirtilmeli ki, bir taban fiyat belirlemek ve kaynakların güvenliğini sağlamak, sadece nihai talepteki değişmelerin etkilerini öngörmez, aynı zamanda uluslararası rekabet açısından da önemlidir. Batı Almanya'nın ve Japonya'nın savaştan sonra rekabetçi üstünlükleri için şöyle bir bakış açısı vardır: dünyanın geri kalanında fiyat böyle bir yolla belirleniyorken ve en az etkin üreticiler bile üretimlerine zayıf olmaksızın devam edebilirken, bu ülkelerdeki yeni endüstrilerin kendilerine müttelikleri tarafından verilen en son teknikleri kullanmaları maliyet avantajına yol açtı. Benzer şekilde günümüz gelişmekte olan ülkeleri, imalat [malları] ihracatçısı olamamıştır; çünkü gelişmiş ülkelerde eskimişliğin sınırında olan teknolojiler bu ülkelere transfer edilmektedir (birçok Müslüman ülke az gelişmiştir). Yukarıda belirtildiği gibi bütün bu hipotezler, teknolojiyi en iyi kullanan ile en az etkinliğe sahip olan arasındaki yapısal farklılığa bağlıdır (Mathur, 1989, 1990; Azid ve Choudhury, 2003).

Bununla beraber günümüzde Müslüman ülkelerin birçoğu Batılı düşünmenin tuzaklarını görememiş, bu farklı kültürü anlayamamış ve bu yüzden bu kültüre uyum sağlamamışlardır. Müslüman dünyadaki kural koyucular ve demagoglar, kendi kültürlerini dışlayarak Batı'yı taklit etmektedir. Onlar kendi uluslarını dış borç çıkmazına sokmaya, pahalı teknolojik değişmeye, gücün eşitsiz dağılımına, özgürlüklerin ve büyük halk kitlelerinin haklarının kısıtlanmasına zorlamaktadır. Batı lobisi, otokratik hükümet düzeneği; bir de pahalı teknoloji [transferi] için Müslüman dünyadaki rehabet ve itaat; piyasa

süreçlerinde eşitliği bozma ve Batı tarzı yönetimin doğal sonucu ile bu durumu sürdürmektedir. Bu insani olmayan esaret düzeninde bir gün yaşamak, Müslüman zihnin, vücudun ve ruhun Batı üstünlüğüne olan köleliğini artıran bir başka andır (Choudhury, 1989).

Teknoloji problemleriyle başa çıkmak için Müslüman ülkeler, başka yerlerden hazır çözümleri basitçe “ithal” etmek yerine, bilim ve teknolojiyi özel durumlarına adapte etmeye ihtiyacı vardır. Müslüman ülkelerin yıllardır devam eden problemlerine dâhiyane bilimsel çözümler bulma, daha az değil aksine daha çok modern bilim ve teknoloji gerektirecektir. Müslüman ülkelerin kapasitelerini ve bilim ve teknoloji ışığına arttırmaya ihtiyacı vardır (Ahmad, 2000). Ampirik analizler için birileri en az ve en çok etkin olmak üzere teknikler spektrumunun iki sonucunu düşünmelidir. Her iki kutbun beraber çalışması salt ekonomik faydaları artıracaktır.

Kısaca, bu model kolayca küresel ekonomiye uygulanabilir. Çünkü bütün insanlar eşittir ve gerçek manada aynı etik ve moral değerlere sahiptir. Bununla beraber, en önemlisi iktisadi ajanları ve toplumu eğitmek ve öğretmektir. Bu durum bütün insanlığın refahında bir artışa neden olacaktır.

SONUÇ

Temel konu, diğer bireyler, toplumlar ve uluslarla ilişkili, tam ve kapsamlı yapılar seti olarak organizasyonlar içinde ve boyunca firmayı anlamaktır. Böyle bir yapının başarısı, fiziksel ve iktisadi olarak kullanılabilir olmadıklarında kaynakları ıskartaya çıkarmayı gerektirmesidir. Böyle bir yolda, enerjinin ve kaynakların israfı ve gereksiz pahalı harcamalardan kaçınılabilir. İlave olarak tam bir sistemde toplumun fakir kesimini için en çok tercih edilen seçenek hesaba katılmalıdır: insan olmanın onuru ve toplumsal refah. Böylece firmanın harcama fonksiyonuna sosyal etkinlik konusu ilave edilir. İsrafin ve etkin olmayan harcamaların üstesinden gelerek firmanın etkinliği iyi şöhreti ve itibarı artacaktır ki, bu durum firma için alternatif bir reklam olarak değerlendirilmelidir. Eş zamanlı olarak hiç borcun ve çıkar çatışmasının olmadığı bir ekonomide teknolojik eskimeden kaynaklı değişimin minimum olduğu bir yapıda reel maliyet hissedarlar tarafından paylaşılacaktır.

Yukarıdaki analizden bir şu sonuç çıkar: dini inanç ile iş dünyası arasında tam bir ahenk vardır. Bir firma sadece kar maksimizasyonunu değil, ayrıca meşru kar, adil ücret, adil fiyat ve toplumun refahı gibi konuları da amaç fonksiyonuna koymalıdır. Bu bileşenler bir firmanın amaç fonksiyonunda yer almadığı zaman kamu otoritesi, fiyatları sabitlemek zorundadır.

Çalışmanın ilk kısmında ortaya konan model, girdi-çıktı katsayısını nasıl tahmin edeceğimizi ve teknolojik eskimenin derecesinin nasıl mümkün olduğunu açık olarak belirtmektedir. İslami bir sistemde girişimciler, parasal kaynakların [sahibi değil] emanetçisidir, mülkiyet mutlak manada değil sınırlı bir yapıdadır. Bu yüzden kar maksimizasyonu için kaynakların atıl tutulması İslami anlayışa dayalı bir ekonomide kabul edilemez. Bütün bu

tartışmalardan şu sonuç çıkarılabilir: teknolojik eskime kabul edilmez; çünkü toplumun refahının kaybına neden olmaktadır.

Kaynaklar

- Ahmad, A. (2000), "Economic development in Islamic perspective", *Review of Islamic Economics*, Vol. 9, pp. 83-102.
- Al-Sadr, M.B. (1968), *Iqtisadina (Our Economics)*, Vol. 2, Dar al-Fikar, Beirut.
- Amin, R.M. and Yusuf, S.A. (2003), "Allocative efficiency of profit maximization: an Islamic perspective", *Review of Islamic Economics*, Vol. 13, pp. 5-21.
- Azid, T. (1993), "Layers of techniques, cost variability, obsolescence and marginal input-output coefficients: a case of US chemical industry", PhD thesis, University of Wales, Aberystwyth, unpublished.
- Azid, T. (2001), "Moving equilibrium model for an Islamic economy and its implications on Islamic common market", paper presented at the International Conference on Economic Transition and Change, School of Economics, University Utara Malaysia, Sintok.
- Azid, T. and Chaudhry, U. (2003), "International economic framework and its deleterious effects on the development of Muslim countries: towards a new approach", paper presented at the 5th Conference on Finance & Development, organized by Islamic Development Bank, Bahrain, October.
- Azid, T. et al. (2002), "Transfer of technology: competition or cooperation", *Pakistan Development Review*, Vol. 41 No. 4, pp. 761-86.
- Bashar, M.L.A. (1997), "Price control in an Islamic economy", *J.A.K.U: Islamic Economics*, Vol. 9, pp. 29-52.
- Biraima, M.E. (1991), "A Qura'nic model for a universal economic theory", *J.A.K.U: Islamic Economics*, Vol. 3, pp. 3-41.
- Choudhury, M.A. (1989), *Contributions to Islamic Economic Theory: A Study in Social Economics*, McMillan Press Ltd., London.
- Hicks, J.R. (1965), *Capital and Growth*, Oxford University Press, London.
- Ibn Taimiyah (1976), *Al-Hisba fil Islam*, Dar al-Sha'b, Cairo.
- Ibrahim-Beg (1939), *Al-Mu'amalat al Shar'iyah al Maliyah*, Dar al-Sha'b, Cairo.
- Kahf, M. (1992), "A contribution to the theory of consumer behavior in an Islamic society", in Tahir, S. et al. (Eds), *Readings in Microeconomics in Islamic Perspective*, Longman, Kuala Lumpur.

- Khan, M.A. (1992), "Resource allocation in an Islamic economy", in Tahir, S. *et al.* (Eds), *Readings in Microeconomics in Islamic Perspective*, Longman, Kuala Lumpur.
- Mannan, M.A. (1992a), "Allocative efficiency, decision and welfare criterion in an interest free Islamic economy", in Tahir, S. *et al.* (Eds), *Readings in Microeconomics in Islamic Perspective*, Longman, Kuala Lumpur.
- Mannan, M.A. (1992b), "Islamic perspective on market prices and allocation", in Tahir, S. *et al.* (Eds), *Readings in Microeconomics in Islamic Perspective*, Longman, Kuala Lumpur.
- Mathur, P.N. (1977), "A study of sectoral prices and their movements in British economy in an input-output framework", in Leontief, W. (Ed.), *Structure, System and Economic Policy*, Cambridge University Press, London.
- Mathur, P.N. (1989), "Price behavior with Vintage capital", Discussion Paper No. 20, Economics Department, University of London, London.
- Mathur, P.N. (1990), *Why Developing Countries Fail to Develop*, Macmillan, London.
- Metwally, M.M. (1992), "A behavioural model of an Islamic firm", in Tahir, S. *et al.* (Eds), *Readings in Microeconomics in Islamic Perspective*, Longman, Kuala Lumpur.
- Siddiqi, M.N. (1992), "Some notes on teaching economics in an Islamic framework", in Tahir, S. *et al.* (Eds), *Readings in Microeconomics in Islamic Perspective*, Longman, Kuala Lumpur.
- Siddiqi, S.A. (1994), "Some controversies in contemporary macroeconomics: an Islamic perspective", *Review of Islamic Economics*, Vol. 3, pp. 19-50.
- Zarqa, M.A. (2003), "Islamization of economics: the concept and methodology", *J.A.K.U: Islamic Economics*, Vol. 16 No. 1, pp. 3-42.

Ek okuma listesi

- Ahmad, K. (1994), *Foreward in Syed Nawab Haidar Naqvi, Islam, Economics and Society*, Kegan Paul International, London.
- Al-Junaid, S.A.H. (1992), "Factors of production and factor pricing from an Islamic perspective", in Tahir, S. et al. (Eds), *Readings in Microeconomics in Islamic Perspective*, Longman, Kuala Lumpur.
- Azid, T. (2002), "Layers of techniques, marginal input-output coefficients and Phillips curve", paper presented at the 14th International Conference on Input-Output Techniques, Quebec University et Montreal, Montreal.
- Azid, T. and Chaudhry, M.O. (2002), "The role of subsidies and controls in the Islamic Republic of Iran", paper presented at the First International Congress on Iranian Studies, Iranology Foundation, Tehran.
- Chapra, M.U. (1992a), *Islam and the Economic Challenge*, The Islamic Foundation, Leicester.
- Chapra, M.U. (1992b), *The Future of Economics: An Islamic Perspective*, The Islamic Foundation, Leicester.
- Choudhury, M.A. (1995), *The Epistemological Foundations of Islamic Economics, Socail and Scientific Order*, Statistical, Economic and Social Research and Training Centre, Ankara.
- Choudhury, M.A. (2000), "The nature of Islamic socio-scientific inquiry theory and application to capital markets", *International Journal of Social Economics*, Vol. 27 No. 1, pp. 1-18.
- Iqbal, M. (1988), *Distributive Justice and Need Fulfilment in an Islamic Economy*, Islamic Foundation, Leicester.
- Naqvi, S.N.H. (1978), "Interest rate and intertemporal allocative efficiency in an Islamic economy", paper presented at the Seminar on the Monetary and Fiscal Economics of Islam, Mecca, October.
- Naqvi, S.N.H. (1994), *Islam, Economics and Society*, Kegan Paul International, London.
- Naqvi, S.N.H. (1999), "The dimension of an Islamic model", *Islamic Economic Studies*, Vol. 4 No. 2.
- Zaman, A. (2005), "Towards a new paradigm for economics", *J.A.K.U: Islamic Economics*, Vol. 18 No. 2, pp. 49-59.
- Zarqa, M.A. (1984), "Islamic distributional system", *Journal of Research of Islamic Economics*, Vol. 2 No. 1, pp. 1-51.

Zarqa, M.A. (1992a), “Methodology of Islamic economics”, in Ahmad, A. and Awan, K.R. (Eds), *Lectures on Islamic Economics, Islamic Research and Training Institute*, Islamic Development Bank, Jeddah.

Zarqa, M.A. (1992b), “Consumer behavior in Islamic perspective”, in Tahir, S. et al. (Eds), *Readings in Microeconomics in Islamic Perspective*, Longman, Kuala Lumpur.

Yazarlar Hakkında

Toseef Azid, halen Bahauddin Zakariya Üniversitesinde (Multan, Pakistan) profesör olarak çalışmaktadır. Daha önce Birleşik Krallık'taki Markfield Yüksek Eğitim Enstitüsünde profesör (Loughborough Üniversitesiyle ilişkili), ve ABD'deki El Camino İletişim Üniversitesinde (California, ABD) araştırmacı olarak çalıştı. Quaid-i Azam Üniversitesinden (İslamabad, Pakistan) yüksek lisans, Galler Üniversitesinden (Birleşik Krallık) doktora derecesi vardır. Teknolojik değişme, İslam ekonomisi ve kalkınma ekonomisi alanlarında uluslararası üne sahip 50'den fazla makalesi vardır. Toseef Azid ile toseefazid@bzu.edu.pk adresinden iletişim kurulabilir.

Mehmet Asutay, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler Okulunda (Durham Üniversitesi, Birleşik Krallık) Politik Ekonomi alanında öğretim üyesidir. Asutay, İslam ekonomisi, finans ve yönetim, politik ekonomi (özellikle Ortadoğu ve Türkiye); kalkınma ekonomisi ve politikası ve uluslararası finans alanlarında araştırma yapmakta ve ders vermektedir.

Muhammed Junaid Khawaja, Abu Dhabi Üniversitesinde (BAE) öğretim üyesidir. Uluslararası İslam Üniversitesinden (İslamabad, Pakistan) yüksek lisans için çalışmıştır. Khawaja, felsefe yüksek lisansını 1991'de Quaid-i Azam Üniversitesinde (İslamabad) bitirmiştir. Bu zaman zarfında, Bahauddin Zakariya Üniversitesinde (Multani Pakistan) lisans seviyesinde dersler vermiştir. 1994'te Kansas Devlet Üniversitesinden (ABD) doktora derecesi almıştır.